

A KÁLVINI MŰVÉSZETFÖLFOGÁSRÓL ÉS MAGYARORSZÁGI KISUGÁRZÁSÁRÓL

„Hiszed, hogy volna olyan-amilyen
magyarság, ha nincs — Kálvin? Nem hiszem.”

„Holtak, vigyázz-ban állók, szőljatok!”
(Ilyés Gyula: *A reformáció genfi emlékműve előtt*)

Milyen és honnan eredő művészi elveket követték XVI. századi kálvinista íróink és költőink? — A kérdés szokatlan egyöntetűséggel került el a régi magyar irodalmat tanulmányozó kutatók figyelmét. Pedig izgalmas téma, még akkor is, ha kutatóját szüntelenül felbukkanó vallási, dogmatikai bonyodalmak igyekeznek elriasztani. De hiszen e dolgozat se kíván évszázados egyháztörténeti tételekkel versenyre kelni! Csupán azt igyekszik vizsgálni, hogy e periódus (a XVI. század második fele és a XVII. század első évtizedei) kálvinista irodalma milyen elméleti alapra, milyen törvényekben megfogalmazható gondolatokra épült. (Természet-szerűleg következik ebből, hogy a költői gyakorlat alakulásáról se itt, se a további részekben nem beszélünk.) — Ehhez a tulajdonképpen magyar irodalmi szempontú vizsgálathoz azonban nélkülözhetetlen a forrás, a kiindulópont (Kálvin és a korabeli francia protestáns költők) felé történő visszatekintés.

Kálvin Institutio-ja és a XVI. századi francia protestáns irodalom

Az Institutio, a megreformált egyház elveinek ez a terjedelmes, de nem bőbeszédű szintézise 1536-ban jelent meg latin nyelven. Néhány év múlva maga Kálvin vállalta a mű francia fordítását, amely 1541-ben nyomtatott ki először. E főműből is most Kálvin művészetfölfogása érdekel bennünket elsősorban. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ez az alapjában véve teológiai mű a szerző politikai, államelméleti gondolatait is magában foglalja. Ez azonban már külön dolgozat tárgya lehetne.

A következő kérdést kell feltennünk ahhoz, hogy egy fokkal tovább tudjunk lépni: Hogyan kapcsolódnak Kálvin poétikai gondolatai nagyarányú egyházépítői, -szervezői törekvéseihez? Úgy, hogy Kálvin figyelme az egyházi éneklés fontossága mellett sem siklik el, és többé-kevésbé általánosítható (az irodalom, a művészet egészére általánosítható) nézeteiket hámozhatunk ki a bibliai textusra, zsoltárokra stb. vonatkozó megjegyzésekből. A zsoltárfordítások költői munkájával maga Kálvin is megpróbálkozott, s Clément Marot az ő ösztönzésére kezdte el a zsoltárok tanulmányozását. A szigorúan vallásos genfi atmoszféra azonban valóság-gal elriasztotta Marot-t, akinek pedig poétikája kétségtelen hasonlóságot mutatott Kálvinéval: elsősorban a céltalan, de hihetetlenül bonyolult allegorikus játékok, mitológiai reminiscenciák elutasításában. — Kálvin és Marot együttműködéséből tehát semmi sem lett. Egészen bizonyos, hogy Kálvin poétikai nézetei másképpen, kevésbé szigorúan, a világi irodalom-

tól nem ennyire különbözve alakultak volna, ha kapcsolata Marot-val nem szakad meg olyan korán. De tény, hogy a közérthetőség, a világosság követelménye Marot-val összhangban jött létre. Csakhogy Kálvin a továbbiakban mindenféle profán irodalmat elutasít, s ebből természet-szerűleg következik a *bibliai inspirációjú irodalom kizárólagossá tétele*. Kálvin *csak* a vallásos szerzőt ismeri el, aki a biblia világában, a szertinte egyetlen igazi forrásban találja meg ihletét. A *csak* szónak itt nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. A bibliai indíttatású irodalom középpontba állítására Kálvin előtt is találunk példát, ugyanezen irodalom és művészet kizárólagossá tétele azonban kifejezetten Kálvin nevéhez fűződik.

„... az Ur Isten az teremtettt állatoc mellé nem híjába adta az ő igejének világosságát, az melly által ő kijelentetnéc és nyilván esmeretes lenne az mi öröc idvösségünkre és boldogságunkra, és az kiváltképpen valo engedelemre és kegyelemre méltoztatta az Isten külön mind azokat, az kiket ő, egyebec felött, magához közelben és szerelmesben akart hivni és gyűjteni: Mert mivelhogy látná, hogy minden embereknec elméjec, czavargo és álhatatlan gondolatoc által idestova haytatná-nac...” (p. 36—37. cap. VI. 1.)¹

A kálvinista poétika általános iránya tehát e bibli-kusságban, a belső, morális jellegben állapítható meg. A legérdekesebbek azok a részek, melyekben Kálvin a biblia stílusából kiszűrt *egyszerűséget* és *disztelenséget* emeli alapvető követelménnyé:

„Mert az sem lött az Istenec kiváltképpen valo gondgya viselésénélkül, hogy az mennyországnak nagy és felséges titkai, nagy reszént megvetött alázasos köz igeckel hozatnac elő, hogy az Istenelenec ne szidalmazhatnác, hogy ha mesterséges fennyen heázó beszéddel volnánac felfestve és felcifrázva, hogy egyedül czac az a beszédi mesterség itt regnálna. Immár pedig, midön az ékesitetlen és mayd ugyan paraszt egyigyúsége az Irásnac, illy igen sockal nagyobb beczületesb méltoságot szerezen magánac hogy nem mint minden mesterséges és hires neves orátoroc és ékes beszédü emberec, mit itilhetünc és rekeszthetünk egyebet belöle, hanem hog az Sz. Irásnac ereje és igassága, olly igen hathato hatalmas erejő, és nyilván valo legyen, hogy semmi mesterséges szollás nélkül, és pompás igék nélkül ne szükölködgyéc?” (p. 51. cap. VIII.)

Az „ékesen szoló” antik költők és filozófusok éppen ezért meg-megújuló haragot váltanak ki belöle. A „tisztátalan pogány autorocat és könyvszerzőket” néha csak egy elegáns fordulattal utasítja el. Máskor viszont az „ékesen szólók” cifrázkodásával és „tréfájával” a biblia igazságát állítja szembe. Nem kétséges, hogy a szigorú egyházférfi és a pogány görög-rómaiak oppozíciója mellé alapvető poétikai-stilisztikai nézeteltérések társulnak. Az antikvitas ilyen határozott elutasítása különös figyelmet érdemel akkor, amikor Európa szinte minden pontján a görög-római ember és kultúra az ideál.

Nagyon fontos, hogy a próféták stílusáról szólva Kálvin az érdes, népies jelleget hangsúlyozza. A „szép szentenciákkal és mondásokkal” teli szöveg így mindenki számára érthető lehet. Ugyanakkor mintha maga Kálvin is ellentmondásba keveredne! Akkor, amikor elismeri a próféták

¹ Kálvin poétikai nézeteit eredeti részletekkel vagy az *Institutio* Victor János-féle modern fordításával is illusztrálhattuk volna. Mégis, a mű első, Szenci Molnár Alberttől származó fordítását választottuk: *Az keresztényi religióra és igaz hitre való tanítás*. Hanovia, 1624. (A szegedi Egyetemi Könyvtár példányát használtam. Jelzete: R 149.) — Az eredeti Kálvin-mű címe: *Christianae Religionis Institutio*. Båle, 1536. Francia nyelvű kritikai kiadása: *Institution de la religion chrestienne*. I—II. publié par Jean-Daniel Benoît, Paris, 1957.

szép, ékes, válogatott stb. beszédét — tulajdonképpen kiskaput nyit egyfajta kevésbé rigorózus „beszédi mesterségnek”:

„Megvallom azt jollehet, hogy némelly Profétác, *szép ékes, válogatott, tizta, sőt fris, és pompás* modgyávalis élne az beszédnec: ughogy az hatalmason és bevségesen Beszélő mestersegen, az pogány authoroknac és könyyszerzőknek semmit ne engedgyenec. És az ilyen példa által az Szent Lélec azt akarta jelenteni, hogy ő nékie az mestersegesen valo ékessen szollásra sem mestersegből sem erőből nem volt volna fogyatkozása, midőn ő néhol *ékesitetlen egyigyű és köz paraszt* módon valo beszéddel élt. Továbbá olvasd meg pedig akar David Királt, Esaiást vagy töb illyeneket, mellyeknek beszéde az *Szep kedves gyönyörűséges folyovizec ugy zenge-dez nec és folynac* avagy az tehén pásztort az Ámost, Jeremiást, Zachariast, kiknec szavoc valamennyire *darabossabbac és parasztab szolásoc* az egyebekénél, de mégis ugyan mindenütt ki tettic az léleknec felséges volta az mellyről szölléc. Ninczen az is ezenközben elreytve, hogy az Sátan, az melly mint az majom az Istent mindenben követni akarná, nagy gyakorta istentelen tévelygéseket, illeten, goromba, és mayd ugyan érteleml nélkül valo beszéd által álnokul terjesztett, és gyakorta, a szollásnac szokatlan modgyávalis élt, hogy ez illyen színye alatt az egyigyűsegnec, annyival könyebben bé boczátkozhasséc az egyigyűeknek szivekbe, és azokat megczalhassa: és az egyigyűsegnec álortzája alatt magát elfedezhesse. De melly semire kellő hiába valóság, és megveszett mód ez legyen akarmelly vékony értelmű emberek is könnyen eszekbe véhetic. Az mi pedig az Szent Irást illeti, noha soc nyughatatlan, és szégyentelen igyekeztenec abban sokat megmardosni és káramlani, de ugyan mégis nyilván vagyon, hogy *az Irás tellyes efféle szép szententiákkal és mon-dásokkal* az mellek emberi mód szerint nem szerzethetnec. Tekintse meg ember mind az Profétákat, nem találtatic azok között egygy, az melly az emberi bölcseség szerint valo szollásnac módgyát sokkal fellyül nem haladná ugy hogy azoknac bizonyára minden kostolási izelitesek igen megveszett legyen, az kiknec az Irásbéli tudomány nem tettic, és izetlenec láttic.” (p. 52—53. cap. VIII. 2.)

A közérthetőség nyilvánvalóan a *tanítás* szempontjából érdekes. Az igazi irodalom tanít is egyben, s ha tanít, akkor *igaz, hasznos* és nem utolsó sorban *biztos* ismeretet kell tanítania:

„Nem az pedig tisztí és tizlyá az Theologusnac, és igaz Tanítónac, hogy ü ugy és czudás czázogással gyönyörködtesse az embereknek fülöket, hanem hogy igaz, bizonyos és hasnos dolgokat taniton, az mellyec által az embereknek sziveket és lelkec esmeretet felemellye és megerősitse.” (p. 147. cap. XV. 4.)

A pusztá gyönyörködtetés helyett a tanítás, a bőbeszédűség helyett a *tömörség* Kálvin egyik leggyakrabban visszatérő követelménye. A lényeg kifejezésének igényét önmaga elé is példaként állítja.

„Mivelhogy azért mostan az tanulásban vagyunc, illik hogy azokat az dolgokat elhadgyuc, az mellyec hosszú böv beszédet kívánnac.” (p. 166. cap. XIV. 21.)

Égészen eredeti módon tér vissza ugyanez a gondolat az 1567-es debreceni zsinat végzésében, a II. Helvét Hitvallásban: „A szórszálhasogató és balgatag beszédeket kerülni kell.”²

Jól illik Kálvin oktató, tanító, didaktikus koncepciójába a szabad akaratról szóló fejezet agyafűrt elméleti konstrukciója, amely — többek között — szembe állítja az akaratot az ember „gyönyörködő vágyódásával”, azaz a mai értelemben vett esztétikai élvezettel.

„Az másic részét az Lélecnec, (az kívánságot mondom) ismét két részre osztják, tudniillic akaratra, és gyönyörködő vágyódásra, és azt mondgyác: hogy az legyen az akarat, midőn az kívánság enged az okosságnac: az gyönyörűségre vágyás pedig az, midőn az kívánság az okosságtul nem hadgya magát vezéreltetni, hanem annac

² Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Bp. 1882. 574.

igáját eltaszította tőle és mértéktelen dolgokra kiczavarog. Így ábrázolnac mindenkoron az emberen olly okosságot, az melly által magát igazán vezérelhetné." (p. 180. cap. XV. 6.)

Hatalmas energiát fordít Kálvin a bálványimádás, a katolikus képek elleni harcra. — Nemcsak teológiai, esztétikai szempontból is érdekes ez. A képek csak a „szem gyönyörködtetésére” jők, egyébre nem.

„Az iratos képec pedig avagy bálványoc, az mellyeket öc az szenteknek emel nec és szentel nec, miczodác egyebec, hanem példái minden paykosi kurvássági mértéktelenség nec, bujaságnac és minden oczmányságnac? Az mellyekhez az ki magát szabni akarná, méltó volna, hogy megbotoztatnéc, avagy kiveszszóztetnéc. Söt az tisztátalan személyek nec nyilván valo Bordelyában szemérmetesen öltözött kablákat találhatna ember, hogy nem az Papistac templomaiban valo bálvány képec...” (p. 81. cap. XI. 5.)

Egyedül a „kipingált és kiirott históriák, meglött dolgok és cselekedetek valami részből hasznosok az tanuságra avagy intésre.” (p. 88. cap. XI. 12.) — Egyébként „örizkedni kell a czudas es kietlen fabulaktól és hazug költött dolgoktól, az mellyec régenten Egyiptomban és egyéb orszákokban ez földön igen gyakoroltattanak.” (p. 141. cap. XIV. 1.)

A Kálvin meghatározta alapelvekre csak olyan irodalom épülhet, mely gyönyörködtető szándékáról lemondva a hitbeli elmélyedést kívánja elősegíteni. — Mi a fontosabb: a szépség vagy a hasznosság? Nem kétséges, hogy az eddigiekben tárgyalt probléma mélyén ez az esztétikai alapkérdés rejtőzik. Természetes, hogy a többnyire valláserkölcsi célzatú didaktikus-gondolati elemek előtérbe állítása nem kedvez az igazi művészi alkotásnak. A kálvini elvek ismeretében egészen világossá válik a kálvinista szerzők száraz, körülményeskedő egyhangúsága. De magyarázatot találunk egy Théodore de Bèze vagy éppen egy Szegedi Gergely tudatos elvi állásfoglalásból kiinduló zsoltárszerzői és fordítói tevékenységére.

A dolog persze nem ilyen egyszerű! A francia irodalomban mindenképpen számolni kell a korabeli nagy reneszánsz líra és a protestáns költészet közötti kölcsönhatással.³ Ronsard és társai legfontosabb szerepe az volt, hogy életben tartották a művészet és a szépség eszményét egy olyan periódusban, melynek irodalma nagyon-nagyon hajlamos volt arra, hogy föláldozza a formát a tartalomnak. (Ez a szépségeszmény egyébként a legutilitaristább művekből sem tűnt el egészen.) — Ugyanakkor a reformáció és a vallásháborúk is visszahatottak az irodalomra, segítséget nyújtottak abban, hogy (elsősorban a líra) túllépjen a szentimentális közhelyeken, s az érzelmek után az eszmék világát is felfedezze. Más kérdés, hogy a protestáns irodalom később fokozatosan elvesztette vallási hevesességét. Egyik ága hideg bibliai parafrázisokra redukálódik, másik ága viszont — éppen a Pléiade hatására — újdonsággal jelentkezik. Ez az újdonság azonban egészen más — a Pléiade-től tökéletesen elütő — alapokra épül. A deklaráltan Ronsard-követő d'Aubigné, Du Bartas, valamint Sponde elveti az imitáció elvét, s helyére a bibliai inspirációt emeli. Igaza van Auguste Baillynak, amikor azt hangoztatja, hogy az *Institutio* jelentősége túllépi az irodalom határát, s a mű értékelése nem elsősorban az irodalom, hanem az emberi gondolkodás történetére tartozik.⁴ Ám aligha fo-

³ Részletesen szól erről a kölcsönhatásról a kiváló francia irodalomtörténész, M. Raymond *L'influence de Ronsard sur la poésie française* c. művében. Paris, 1966.

⁴ Bailly, Auguste: *La vie littéraire sous la Renaissance*. Paris, 1952. 121.

gadhathjuk el Bailly azon álláspontját, mely szerint a XVI—XVII. század megelégedett az elmélettel, s a kálvini esztétikai nézetek csak a XVIII. századtól kezdve hagytak mély nyomokat. — Sokkal liberálisabban közelíti meg a problémát Raoul Morçay a francia reneszánszról írt hatalmas szintézisében.⁵ Elismeri Kálvin hatását, a kálvini örökség továbbvivőinek tehetségét azonban megkérdőjelezi, ami természetesen megint nem egészen helytálló. D'Aubigné, Du Bartas, Sponde stílusa meg se közelíti a Kálvinét? — De hiszen mért kéne megközelíteniük? Más kor szülte őket, s ha igazi jelentőségüket próbáljuk földeríteni, akkor arra kell figyel-nünk, hogy mi bennük az eredeti, a kálvini alapozásra épülő, de a *Pléiade vívmányait is magába foglaló* újdonság.

A fentebb mondottakra példa Du Bartas (1544—1590) életműve, melyben antik-pogány minták fölhasználása Kálvin, Béza követésével s egy tisztán keresztény költészet létrehozásának szándékával keveredik. Du Bartas „... új generációt képvisel, új kálvinista közvélemény hanghordozója...” — írja Mario Richter.⁶ Du Bartas — költői teljesítményét tekintve — megragadt a középszernél. Jóval magasabb színvonalat képvisel Jean de Sponde (1557—1595) életműve, s ezen belül elsősorban a *Méditations sur les psaumes* (1588). A mű — Morris W. Croll szerint — a Marc-Antoine Muret és Justus Lipsius nevével is jelzett anticiceroniá-nus irány jellegzetes darabja.⁷ Alan Boase mutatott rá, hogy a Ramus pedagógia tanai szerint nevelt Sponde-ra ugyanakkor nagy hatást gyakorolt a hagyományos ékesszólás is, melyet egy másik mester, La Grange nevelt belé. Az ellentétes hatások között formálódó oeuvre nagyon sok egyelőre még tisztázatlan kérdésre figyelmeztet.⁸ Jó néhányan — mint például Croll — „barokk” jelenséget látnak benne, mások pedig manie-ristát, s a szakirodalomban még az a hipotézis is fölmerül (A. Boase-nál), hogy Sponde tulajdonképpen a XVII. századi ún. „précieux” költők előfutára. — Sokkal egyértelműbb a kor legnagyobb francia protestáns költőjének, Agrippa d'Aubigné-nek (1552—1630) az értékelése. A *Les Tragiques* c. dantei méretű eposz⁹ szerzője már a barokk ízlés tipikus képviselője, aki — ennek ellenére, vagy inkább emellett — szinte megszámlál-hatatlan szálon kapcsolódik Kálvinhoz. Henri Weber említi, hogy a d'Aubigné-nél föltűnően sokféle ellentét, valamint paradoxon tulajdon-képpen már Kálvinnál is megfigyelhető.¹⁰

⁵ Morçay, Raoul: *La Renaissance*. t. 1—2. (Histoire de la littérature française publiée sous la direction de J. Calvet II—III. Paris, 1933.)

⁶ Richter, Mario: *Aspetti e orientamenti della poetica protestante francese*. Studi Francesi. 1969. 240.

⁷ Croll, Morris W.: *Juste Lipse et le mouvement anticiceronien à la fin du XVI^e et au début du XVII^e siècle*. (Revue du XVI^e siècle, 1914.)

⁸ E kérdésről bőven olvashatunk A. Boase tanulmányában, mely bevezetés a zsoltárokról szóló elmélkedésekhez. Introduction d'Alan Boase = Jean de Sponde: *Méditations avec un essai de poèmes chrétiens*. Paris, 1954.

⁹ D'Aubigné 1577-ben kezdi el írni, a mű azonban csak 1616-ban jelent meg.

¹⁰ Weber, Henri: *La création poétique au XVI^e siècle en France de Maurice Scève à Agrippa d'Aubigné*. t. 1—2. Paris, 1956. p. 623.

A kálvini esztétikai nézetek magyarországi hatása

Első protestáns poétikai kézikönyveink antik-humanista szellemben fogantak.¹¹ Károlyi Péter *Poétikája* (1567) viszonylag korai alkotás, Kálvin nézetei még nem érvényesülhettek benne. Pécseli Király Imre *Retorikáját* (1612) pedig olyan szoros szálak kötik a latin nyelv tanítására irányuló törekvésekhez, hogy ebből egészen természetesen következnek az antik-humanista kultúra eszményképül állítása. A vaskos teológiai értekezések mélyére rejtett poétikai elképzelések mégis hatottak és igen elevenen éltek befogadók tudatában. Legutóbb pedig Benda Kálmán vélte fölfedezni a kálvini gondolatok hatását a magyar rendi ellenállás ideológiájában.¹²

Biztos adataink vannak arra vonatkozólag is, hogy a genfi reformátor művei meglehetősen korán, már az 1550-es években eljutottak hozzánk. Schulek Tibor a wölfenbütteli könyvtárban Kálvin Genfi Katekizmusának Méliusz-féle fordítását találta meg.¹³ Szenci Molnár fordításának megjelenése kétségtelenül új periódust jelez: a magyarországi kálvinizáció kiszélesedését. Az *Institutio* magyar nyelven történő megjelentetésére nagyon határozott igény és eredményes összefogás jött létre, melyben a fordítást „kegyelmesen megparancsoló” Bethlen Gábortól a „keresztyéni collectát” küldő kassai, nagyszombati és sárospataki atyafiakig oly sokan vettek részt.

Az *Institutio* megjelenése (1624) előtt széles körben kibontakozó kálvinizációról nem beszélhetünk. De Kálvin, illetve a svájciak hatását mind teológiai, mind pedig a bennünket is érdeklő poétikai-stilisztikai síkon megfigyelhetjük. A továbbiakban Kálvin poétikai elveinek szórványosan, ugyanakkor e szórványosság ellenére is nagyon erősen körvonalazódó magyarországi hatását vizsgáljuk meg.

Munkánkban nagy segítséget nyújtott a XVI. századi református zsinati határozatokat összegyűjtő Kiss Áron könyve.¹⁴ — Az itt közzétett hitvallások, határozatok közül elsőként az 1562-ből származó Debrecen-Egervölgyi Hitvallást kell tanulmányoznunk. Bár egyesek, mint például Nagy Barna szerint ez még „... túlnyomórészt németsvájci és németbirodalmi református szellemű”,¹⁵ s a határozott kálvini irányt a Bézától eredő Tarcál-Tordai confessio képviseli, a kálvini poétikai nézeteket mégsem ebben, hanem a Debrecen-Egervölgyiben figyelhetjük meg. Az ajánlás bizonyítja, hogy a szerzők a hitvallás megszövegezésében is követni akarták azt az írásművészetre vonatkozó alapkövetelményt, melynek néhány megjegyzésből fölsejlő körvonalai Méliuszék kálvini irányú esztétikai nézeteit bizonyítják: „...nem akartuk e hitvallás igazságát meszterkéltszép kifejezésekbe burkolni, hanem egyszerű természetes irálllyal tisztán kívántuk feltüntetni. Minthogy a lovas és gyalogrendhez és a tu-

¹¹ E kérdés első, úttörő jellegű összefoglalása: Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI. században*. Bp. 1971.

¹² Benda Kálmán: *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. Helikon. 1971. 3—4. 322—30.

¹³ Schulek Tibor: *A XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban*. Magyar Könyvszemle. 1970. 128—29.

¹⁴ Kiss Áron, i. m.

¹⁵ Nagy Barna: *Méliusz Péter művei*. (= *Studia et Acta Ecclesiastica*, II. Bp. 1967. 239.)

dományban járatlan emberekhez e hitvallásnak épen ilyen egyszerű előadása illet.”¹⁶ Az *Egyházi éneklésről* c. cikkely gondolataiból ugyanaz a bibliai inspirációjú, nemzeti nyelven szóló, s a „nép hitbeli épülésére” irányuló irodalomestmény bontakozik ki, mint amit Kálvin esetében is látunk. A tánc, az orgona, a bálványok és oltárképek elítélésének visszavisszatérő motívuma ismét az *Institutio* hasonló fejtegetéseit juttatja eszünkbe. Jól tudjuk, a bálványimádás és a katolikus képek elleni harc kezdeményezése nem Kálvin nevéhez fűződik, de e kérdéscsoportnak épen az ő tevékenysége következtében alakul ki a már meglévő teológiai mellett alapvető esztétikai és morális vetülete. A képek csak a „szemgyönyörködtetésére” jók, egyébként a „paykosi mértéktelenség, bujaság és ocmányság példái...” Kálvin szerint „... a tisztátlan személyeknek nyilván való Bordélyában szemérmertesben öltözött kablákat találhatna ember hogy nem az Papistac templomaiban való bálvány képec...” (*Institutio*, p. 81. cap. XI. 5.) — A tánc és a képek esetében a Debrecen-Egervölgyi Hitvallás még érdekes kompromisszumos álláspontra helyezkedik. „... nem tagadjuk meg a tisztességes és nem szemtelen játékot és a szemérmes lépést vagy táncot...”¹⁷ — Ugyanakkor a kifejezetten vallási célból készült képek, szobrok merev elutasítása mellett bizonyos engedékenységet figyelhetünk meg a világi művészet irányában. „A művészek által polgári haszonra készített világi képeket helybenhagyjuk.”¹⁸ — E fölfogás nyilvánul meg Szikszai Hellopoeus Bálint *Katechizmusában* is.¹⁹

Az 1567-es — Méliusz-féle — II. Helvét Hitvallásból az előbbieken említett distinkció már teljesen eltűnt. Ez mindenképpen Kálvin egyre jobban erősödő hatásának tulajdonítható. „A magyar református egyház teológiai gerincének kialakulására... Kálvinnak személyes hatása nem volt ugyan, de e gerinc megszilárdulásában mégis már a hatvanas évektől folyvást növekvő része van az ő tanításának és szellemének...” — írja Révész Imre.²⁰ A II. Helvét Hitvallás *Éneklésekről* szóló fejezete illetve a fejezet merev, dogmatikus eszmeifuttatása határozottan kálvini. „Isten az embernek ékes szavát nem hejába teremtötte, hanem azért, hogy Istent dicsérje véle...” — olvashatjuk egy helyen.²¹ — „A szórszálhasogató és balgató beszédek kerülni kell.” (I. cikkely) — „A himnuszokat és énekeket épületesen, anyai nyelven, értelemmel kell az egyházban énekelni.” (XVII. cikkely) Úgy gondoljuk, e néhány fejezetcím szinte önmagáért beszél, s önként kínálja az *Institutio* vonatkozó részeivel való párhuzamot. („Mivelhogy azért mostan az tanulásban vagyunc, illik, hogy azokat az dolgokat elhadgyuk, az mellyec hosszú, bőv fejedet kívánnac.” — *Institutio*, p. 166. cap. XIV. 21.) — A hangszerekről (elsősorban az orgonáról) és a táncról a II. Helvét Hitvallás a Debrecen-Egervölgyihez hasonló elítélő hangnemben nyilatkozik. Ez a — már-már rombolásig fajuló — álláspont nagyon-nagyon hosszú időre meghatározta a magyar

¹⁶ Kiss Áron i. m. 81.

¹⁷ Kiss Áron i. m. 174.

¹⁸ Kiss Áron i. m. 189.

¹⁹ Szikszai Hellopoeus Bálint: *Az egri keresztien ania szent egi haznak... iratott rövid Catechizmus*. Debrecen, 1587.

²⁰ Révész Imrét idézi Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1957. 280.

²¹ Kiss Áron i. m. 547.

református egyház útját. — Ennek igazolására a hercegszöllősi kánonok²² (1576) 30. cikkelyétől az „Öreg-Graduál” Geleji Katona-féle előszaváig számtalan példát idézhetnénk. A zene, tánc, hangszerek stb. — véleményünk szerint nagyon is idetartozó — témaköréből csupán Decsi Gáspár prédikációs könyvét (*Az utolsó üdöben egynahány regnáló bünökről*. Várad, 1584.) emeljük ki.²³ A művelődéstörténeti és stilsztikai szempontból mindmáig földolgozatlan mű tulajdonképpen a „testi gyönyörűségeket” kedvelő kortársak elleni kirohanás: „...iozan embernek tanzolasat nem gyakorta lattunk: Acki penig iozanabban tanzol bolondnak' mongiuak aszt...” A kálvinizmus rideg és szigorú erkölcsi felfogásának eme frapás megnyilvánulásánál is érdekesebb, hogy szerzőnk a nagy táncellenzők között első helyen Kálvinra hivatkozik, akinek írásait „naponként ... olvassak es lattiak az tudos emberek.” — Sőt, nemcsak a tudósok, hanem a diákok is, hiszen ez a követelményrendszer elsősorban őket sújtotta. (Nagy Sándor a debreceni kollégiumról írt monográfiájában²⁴ — többek között — az 1657. évi iskolai törvényt is ismerteti. — Ez a — jó néhány évtized szokásait szentesítő — szabályzat kimondja: „... az ördög tojta, az ördög ülte, az ördög költötte ki a táncot: az ő munkája, hogy a bűnt ezáltal szaporíthassa. Azért ki táncol, az ördögöt követi, mint lator ifjú agg eb-anyját.”²⁵

Méliusz, aki bizonyos vonatkozásban már az ortodoxia előfutára, de aki ennek ellenére alkotó módon használta föl Kálvin nézeteit, a korábban ismertetett hitvallások mellett kátéjával, ágendájával, egész hymnológiai tevékenységével a kálvini elveket szolgálta. „... Méliusz elmélyülten és ismételten olvasta Kálvin *Kátéját* és az *Institutiot*...” — írja Bucsay Mihály.²⁶ Az orgonaellenességet is Kálvintól vette át Méliusz, s szintén Kálvint követve védte meg — Zwinglivel szemben — az egyházi éneklés létjogosultságát, mondván: „Gyakorta foganatosabb a gyöngék között az éneklés, hogy nem mint a tanítás Mert erre rája mennek és meghallyák, sokakat isten éneklés által térít meg.”²⁷

Méliusz tehát az egyházi ének fontosságát a tanításban látja, „Hogy taníthatnék én mást — kérdezi az énekellenesektől —, ha mint egy néma veszteg hallgatnék?” — mondja egy helyen. A „szép, építő, tanító éneklés”-re maga is példát ad négy saját szerzésű énekében, de a kálvini ideál megvalósulását mégis inkább Szegedi Gergely nevéhez kapcsoljuk. Szegedi 1569-es énekeskönyve mind felépítését, mind tartalmát tekintve a kálvini követelményeknek felel meg.

A század végén a Gönczi György-féle átdolgozás csak a Szegedi által összegyűjtött anyag dogmatikai szempontú megrostálása. Érdemes megfigyelni a „dicsireteknek és enekleseknek... hasznos és szükséges voltá”-ról szóló *Praefatio* gondolatmenetét:²⁸

²² Mokos Gyula: *A hercegszöllősi kánonok*. Bp. 1901.

²³ Az MTA kéziratár példányát használtam. Jelzete: RMIr. Qu. 103.

²⁴ Nagy Sándor: *A debreceni református kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig*. Debrecen, 1940.

²⁵ Nagy Sándor i. m. 78.

²⁶ Bucsay Mihály: *Méliusz teológiája kátéja tükrében*. (Studia et Acta Ecclesiastica. II. Bp. 1967. 346.)

²⁷ Kiss Áron i. m. 546.

²⁸ Gönczi György *Énekes könyve*. Debrecen, 1620. (4. kiadás) Az MTA Kéziratár példányát használtam. Jelzete: RMIr. Qu. 286.

„kevantatik... az eneklesben es a dicsireteknek mondasaban harmos dolog: Először, hogy az enekles értelmes nyelven legyen minden nemzetek között, hogy az jelen valo kösseg azt meg erthesse, es abból lelki epületet vehessen... Masodsor, hogy jozansaggal, mertekletesseggel es csendes erthető beszeddal legyen az enekles. Harmadsor, hogy lelekben es igassagban, az az, igaz ertelemmel, szívnek buzgo indulatlyabol, igaz hitnek altala szarmazzon es legyen az enekles...”

— Igaz, ez a program kifejezetten az éneklésre vonatkozik, de úgy gondoljuk, hogy e hármós követelmény egy nemzeti nyelven szóló, józan, mértékletes, vallási célú irodalomra is vonatkozatható.

A kálvini művészettölfogás hazai terjedése szempontjából rendkívül fontos szerepet játszik Újfalvi Imre Klaniczay Tibor és Keserű Bálint²⁹ által részletesen ismertetett énekeskönyve, elsősorban pedig a mű előszava. Újfalvi küzd a templomi ének tisztaságáért, ki akar irtani minden oda nem illőt. Megbotránkozva állapítja meg, hogy a minap a templomban „egy Horatiusból vött” ódát hallott. „Az elvilágiasodás fokozott erősödését bizonyítja, hogy 1602-ben a templomi énekek kiadója már nem a vallásos versek profanizálódását, hanem a világi, világias színezetű vagy világi dallamú énekek templomi terjedését szeretné megakadályozni.” — írja Klaniczay.³⁰ Témánk szempontjából az előző legfontosabb része, melyben a zoltárköltészetéről mond kritikát. Nincs meglepődeve azzal, amit az előző század ezen a téren tett. Újfalvi ismerte a genfi zoltárokat, kellő összehasonlítási alap állt tehát a rendelkezésére. Nem kétséges, hogy Újfalvi éppen a formailag kifogástalan, teljes magyar zoltároskönyv iránti vágyával lett Szenci Molnár Albert Psalterium-fordításának ösztönzője. Az 1602-es énekeskönyv persze seregnyi értékes vonása mellett, igen sok hátramutatót is tartalmaz. A mű irodalomtörténeti szempontú értékelését Klaniczay Tibor a következőképpen adta meg: „Azzal..., hogy a didaktikus, moralizáló, feddő énekeket, valamint a szubjektív hangú vallásos énekeket Újfalvi mellőzte, szinte a XVI. századi költészet legértékesebb elemeit rekesztette ki gyűjteményéből. ... Az immár szilárdan egyházzá szerveződött protestantizmus szemléletének diadala ez: az énekek szerzésében és megbecsülésében már nem az új eszmék propagálása a fontos, hanem Isten ájtatos dicsérete.”³¹

Akárhogy is nézzük, e művészet- és irodalomeszmény, e jellegzetesen antireneszánsz fölfogás propagálásában a kálvinisták jártak élen, s ezt — irodalomtörténeti szempontból — semmiképpen sem minősíthetjük pozitívnak. A francia kálvinista irodalom mindenképpen szerencsésebb a magyarnál. A XVII. század elején Magyarországon — az előző század alapvetéséből kibontakozó protestáns ortodoxia hosszú évtizedekig a művészetlenséget, a „reformációs humanizmus” vívmányainak elfojtását jelenti. Érdemes elgondolkodni azon, hogy például Gyöngyösi Istvánig nincs igazán jelentős kálvinista alkotónk. Kivétel talán az az Ecsedi Báthori István, akinék „föltámasztására” épp a szegedi egyetemen történtek számottevő kísérletek. A magyar kálvinista irodalom hosszú ideig tartó nagy fogyatékoságára figyelmeztet Szenci Molnár Albert a *Psalterium*

²⁹ Klaniczay Tibor: *Újfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv*. (= Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 151—82.) és Keserű Bálint: *Újfalvi Imre és a magyar későre-
szánsz*. Acta Universitatis Szegediensis. t. VIII. Szeged, 1968. 3—16.

³⁰ Klaniczay, i. m. 160.

³¹ Klaniczay, i. m. 167.

rium Ungaricum (1607) előszavában, amikor így kiált föl:³² „De hála Istennek, ez egynehány esztendőkből az mi emberink is ékesb verseket szoktak írni. Példának okáért egy vers nemének megjobbitott módgyait írom ide” — s a három idézett vers közül Balassi Bálint *Bocsásd meg Istenem...* kezdetű zsoltárát találja legszebbnek.

Sándor Olasz

DE LA CONCEPTION CALVINISTE DE L'ART ET DE SA DIFFUSION EN HONGRIE

Cette étude examine les principes de l'esthétique que nos écrivains calvinistes du XVI^e siècle ont suivis. Pour cet examen il est nécessaire de jeter un coup d'oeil sur les débuts (Jean Calvin et la littérature protestante). Le point de départ de la conception calviniste de l'art est l'oeuvre de J. Calvin intitulée *Christianae Religionis Institutio* (1536). Quelques mentions périphériques de l'ouvrage éclairent les caractères principaux de l'art calviniste: l'exclusivité de la littérature fondée sur l'inspiration biblique, l'exigence de la simplicité, de l'austérité et de la concision du style. Nous pouvons voir l'influence de ces thèses en Hongrie dans l'énoncé des décisions des synodes, dans les préfaces des livres de cantiques protestants etc. (La traduction hongroise des *Institutions...* faite par Albert Szenci Molnár parut en 1624, mais les éditions de langue latine avaient été connues dans la deuxième moitié du XVI^e siècle.)

³² Szenci Molnár Albert *költői művei*. RMKT. 6. Bp. 1971. 15.